

God als iets is geen porem

Inleiding

'De eekhoorn schrok midden in de nacht wakker. Had hij gedroomd? Hij herinnerde zich geen droom, maar hij was wel bang. Hij rilde, terwijl hij het toch niet koud had, en hij voelde koude zweetdruppeltjes op zijn voorhoofd en in zijn hals. [...] Talloze gedachten gingen door hem heen. Hoe moet dit, en waarom dat, en wat gebeurt er later? Het was een donkere nacht. De eekhoorn deed zijn raam open om de donkere lucht op te snuiven en hier en daar tussen de wolken misschien een ster te zien.

Ik ben alleen maar nu, dacht hij, voor het raam, in de nacht, tegenover de lucht. Misschien heeft de mier wel gelijk, dacht hij verder - die had ooit tegen de eekhoorn gezegd dat hij nooit van later had gehoord en dat het dus wel niks zou zijn - en is later niets. Maar wat is het omgekeerde van niets: iets of niets?'

Tot zover de eekhoorn. Iets of niets? En, als later niets is, dan is ook nu niets, zou je zeggen. Zoals de eekhoorn van Toon Tellegen ijlend van de koorts over deze filosofische vragen zijn hoofd breekt, zo doen wij dat vanavond ook: is er iets, of is er niets? Dat is de kwestie.

Het geluk en geloof van veel mensen hangt af van het verschil tussen die twee woordjes van niets. En terecht, want als de uitkomst niets is, hangt het leven in de lucht, en als er iets is, is er samenhang tussen het eindige en oneindige, het vele en het ene, het individuele en het gezamenlijke. Dan is er wellicht iets of iemand die ons draagt. Is er iets of niets? Dat is de kwestie. Een kwestie van de letter **N**, en de kwestie tussen ietsist of nietsist. Het is ook die van de a- theïst of theïst, want als er niets is, vervalt iedere grond voor het theïsme en het geloof in een persoonlijke God. Maar als er iets is, dan kan dat iets zich ergens bevinden tussen de pantheïstische of theïstische godsbeelden, ergens tussen een goddelijk bezielde werkelijkheid en een God als persoon die kan ingrijpen op een voor ons ondoorgrondelijke wijze. Feit is overigens, dat veel mensen niet meer in God als persoon met eigenschappen als almachtig, al dit en al dat uit de voeten kunnen, en dat daar vage beelden voor in de plaats zijn gekomen als Al-die, Energie, Universum, Krachtbron, Licht of Liefde.

Intermezzo

Voor ik verder ga, moet ik u eerst iets vertellen. Toen ik de afgelopen maanden mijmerde en las over het ietsisme, werd ik als een pendule heen en weer geslingerd tussen iets en niets. En toen dacht ik vanavond te zullen beginnen bij het iets met een hoofdletter, zoals bijvoorbeeld Dingemans het omschrijft: 'Ik geloof inderdaad dat er 'iets' is dat ons op indrukwekkende en overweldigende wijze omvat, aanspreekt, beïnvloedt, uitdaagt. Voorzichtig heb ik dit mysterie een naam proberen te geven: de Onnoembare, de ondoorgrondelijke, de Heilige, de Aanwezige, of de goddelijke Geest.' - einde citaat - Daarmee zou ik beginnen, en dat zou ik dit iets uitwerken, om het vervolgens via een retorische vragenreeks te tackelen. Dat zou ik dan in de geest van Karl Barth afdoen als religie en ten diepste als ongeloof, en dan zou ik vanavond eindigen met de stelling dat ons heelal leeg is, en dat we alleen, wonder boven wonder, onze spraak en de Heilige Schriften hebben waaruit leven stroomt als wij het aandachtig lezen. Ik zou u als overtuigde nietsist overtuigen van het gelijk van die stroming. Ik zou met Evert Jan de Weijer zeggen, dat het in de bijbel niet gaat om verwondering dat er iets met een hoofdletter is – verwondering: een woord dat in de bijbel niet toevallig ontbreekt – en ik zou dan zeggen dat het om verwondering en heiliging van het gebroekene gaat, om zogezegd een nieuwe hemel en een nieuwe aarde waar gerechtigheid woont. Ik zou u meenemen in een gedachtegang die op dat niets zou uitkomen. En met instemming de soloreligieus Jan Oegema citeren en met hem stellen dat wij mensen 'toevallige passanten zijn in een onverschillig universum, eendagsvliegjes die na de ons toegemeten tijd spoorloos verdwijnen', en daarmee zou wat mij betreft het doek vallen voor het ietsisme.

Want, zo dacht ik: in het ietsisme klonteren de stuiptrekkingen samen van mensen, die niet onder ogen durven of willen zien dat het heelal leeg is en dat wij ten diepste eenzaam zijn. Dat onze oerschreeuw om God als een echo duizenden geluidsjaren onderweg in het universum vol van dode hemellichamen, satellieten en raketten, omringd is door niets. En ik was van plan deze lezing *Beter niets dan iets?* te noemen. Ik zou u dan wel de bijbel als

geestelijk huis en dak boven ons hoofd willen aanprijzen. Ik zou van de stelling uitgaan, dat God uit het niets scheidt, creatio ex nihilo.

Maar de laatste weken kwam er een kromming in mijn denken. Denken was het eigenlijk niet. Ik botste tegen dingen op, tegen inzichten en uitzichten, boeken, ervaringen en gesprekken die mij letterlijk op andere gedachten brachten.

Wat nu volgt is een verslag van die kromming, ja van een omkering van niets naar iets. Ik begin met het niets en kom uit bij het iets, en meer dan dat, ik kom uit bij het ouderwetse theïsme, het geloof in een persoonlijke God die ietsjes meer in Zijn mars heeft dan iets. Ik zal in het vervolg dus tegen mijn aanvankelijk voornemen in een lans breken voor het ietsisme, als opmaat van het weer leren spreken met een persoonlijke God.

Allereerst wil ik het begrip 'iets' meer aankleden. Waar komt het vandaan?

Het ietsisme, wat is dat?

Het iets komt mij voor als de as van de door de tand des tijds gecremeerde Godsvoorstellingen. Er spreekt uit het iets ook een diepe verlegenheid om over het goddelijke te spreken. Het woord God is niet meer geladen met zin en betekenis. God is foetsie. God is een leeg symbool geworden aan de marge van veel levens. We hebben God niet meer nodig voor het oplossen van alle grote problemen. Maar misschien is er toch iets, wie weet?

Ger Groot noemt het ietsisme bijkans het lelijkste woord dat onze taal de afgelopen decennia heeft voortgebracht. Ik ben het met hem eens, en het geeft misschien wel iets weer van de geestelijke stand van zaken in de provincie Nederland. De zo holle term ietsisme is ooit geïntroduceerd door minister Plasterk, in de tijd dat hij nog hoogleraar moleculaire biologie was en columnist in het programma Buitenhof. Hij zei: 'Zodra je aan de orthodoxie gaat rammelen, glijd je met een niet te stoppen vaart de kerk uit, en kom je onvermijdelijk terecht in het atheïsme of het ietsisme.' Daar is-tie. Ietsisme. Die term triggerde kennelijk iets. Want in *no time* was het een stroming. Volgens Plasterk houden mensen uit nostalgie aan iets vast, of omdat 'het anders zo kaal is'. Vooral mensen die het nog niet over de lippen kunnen krijgen dat God niet bestaat. Persoonlijk zie ik het ietsisme als een bijna lege huls van een eerder degelijk dogmatisch aangekleed godsbeeld. Ik zie het ook als een vermoeden. Er zou wel eens..., en ik zou wel eens willen weten... dat er iets is, want ik vermoed.... En de ietsist is de verlegen en religieus taalarme mens die het niet meer weet, maar stillekens hoopt en zoekt, soms tussendoor, als het er even op aankomt bij dood of in nood.

Mensen die zeggen in iets te geloven zijn veelal randkerkelijk of kerkverlater. Zij hebben in hun religieuze socialisering veel achter zich gelaten, maar er ook iets aan over gehouden. En dat 'iets' heeft volgens Plasterk nauwelijks een gezicht. De term ietsisme trouwens mag dan nieuw zijn, de thematiek is dat niet. Want de hele theologiegeschiedenis door zijn er stromingen en stellingen geweest die de godsbeelden ondermijnden.

Het was Gijs Dingemans, die van *De stem van de Roepende*, die al snel het door Plasterk gelanceerde ietsisme oppakte en er een veel positievere invulling aan. Hij vertrekt daarbij vanuit de oneliner 'iets is beter dan niets'. Dingemans ziet het niets namelijk als een grote bedreiging van ons bestaan. Dat niets is het veelkoppige gezicht van de dood, van de zinloosheid, van het pessimisme over het klimaat, de wreedheid, maar ook van het peilloze niets van natuurwetenschappers die alleen maar in wetmatigheid kunnen denken.

Dingemans probeert tegen de dreiging van het niets in te geloven in iets dat scheidt en de chaosmachten terugdringt.

Dingemans kleedt het iets gestaag aan. Ook gefascineerd door de natuurwetenschappen zoekt hij het iets daar nog achter, achter de werkelijkheid. Hij is van mening dat we zijn ingebed in een hogere of diepere werkelijkheid die we doorgaans met God aanduiden, het Mysterie dat we soms even zien oplichten in en uit het gewone. Er zijn, aldus Dingemans, geleiders van het mysterie, zoals religies of de natuur. En misschien blijft deze wereld wel dankzij het goddelijke Mysterie enigszins in het gareel. Er zijn mogelijk natuurlijke en geestelijke oerordes die de totale desintegratie in de kosmos en in ons binnenste voorkomen. Een mens kan sidderen wanneer de immensheid van het leven hem of haar overkomt. Er kan plotseling of langzaam het bewustzijn van betovering van het bestaan ontstaan: als de eigen nietigheid in scherp en schril contrast raakt met de kracht van de

natuur of met de schoonheid van een boek of een muziekstuk. Als een oergevoel kan een mens het numineuze of het heilige overkomen. Maar er is ook het huiveringwekkende, het verschrikkelijke. Oei, als dit leven is, dan is het eerder vreeswekkend dan opwekkend. Dingemans breekt een lans voor de ietsisten. Maar hij twijfelt ook, alsof hij ook aanvoelt: de raadselachtigheid van het bestaan, de aanwezigheid van het mysterieuze wil nog niet zeggen dat er iets is dat die raadsels kent, beheert en bestuurt...

Is het niet onze vergankelijkheid die ons doet twijfelen aan ieder iets of aan iedere zin, zelfs aan het vermoedelijke iets der ietsisten? En is er een weg van iets... naar christelijke spiritualiteit? Dat denk ik wel. Want geloven kent naast bloei ook de herfst en de winter, als het dor en dood is op de bodem van onze ziel. Ook christelijke spiritualiteit kent steeds weer zoeken en vinden.

Er is zelfs een stroming in de christelijke theologie die daar haar specialiteit van maakt: de negatieve theologie. Die maakt er een sport van om te beschrijven wat God niet is, zoals: niet zichtbaar, en er zijn mystici die God 'niets' noemen, ja zelfs van voorbij het niets, omdat 'niets' ook nog een begrip is: God gaat voorbij ons begripsmatige denken. God is andersheid, anders dan wij denken.

Zo hoopt men via de weg van ontkenning bij God of bij het waarlijk goddelijke uit te komen. Het ietsisme lijkt een eigentijdse variant van deze negatieve theologie. God is niet theïstisch meer, en niet meer behept met de daarbij behorende eigenschappen.

Het ietsisme is een klein kapstokje waar het goddelijke restje aan opgehangen kan worden. Maar als je het godsbeeld 'iets' op de weegschaal legt, dan weegt het bijna niets. En ik dacht: als het om God gaat, dan wil ik niet bijna niets, maar ik wil een God met gewicht, die zwaar en zwanger is van leven en liefde, die inhoud heeft, die me meeslept uit mijn zelfgemaakte vesting van eigen gelijk en niet te stillen honger en angst. Ik wil een God die me optilt als een vader zijn kind. Ik wil een God met stille en sterke passie, en moederlijke compassie... Met iets neem ik geen genoegen. Iets kan mij niet liefhebben en ik kan iets niet aanbidden.

Nu kan ik dat wel willen, die God van gewicht, maar het moet ook kunnen, kloppen, geloofwaardig zijn, bestaan. En dat is nou net het probleem: God bestaat niet, (stille), zegt Klaas Hendrikse. En met zijn atheïstisch manifest kwam mijn denken over het iets of niets in een nieuwe fase. Bij Hendrikse wil het er niet in dat God bestaat zoals u en ik bestaan. Maar hoe bestaan u en ik? En hoe bestaat God? En is het vergelijken van Gods bestaan met dat van ons niet het vergelijken van appels met peren?

Uit de impasse of verlegenheid: iets bestaat of gebeurt

Het lijkt er op dat Hendrikse de vraag naar God, en daarmee de vraag over iets of niets, uit de impasse weet te trekken.

Hendrikse raakt in zijn boek twee dingen aan die voor het ietsisme van belang zijn: hij stelt dat de ietsist verder denkt dan een atheïst. In termen van Hendrikse: waar de atheïst een punt achter zijn geloof zet, plaats de ietsist een komma. Oftewel, er bestaat dan wel geen persoonlijke God met eigenaardigheden als almacht en alwetendheid, maar er is wel iets. God bestaat niet - daarmee valt niet het doek voor God, maar wel voor een godsbeeld. Kun je dan geloven in een God die niet bestaat? Ja dat kan, volgens Hendrikse. Beter zelfs dan als hij wel zou bestaan. Maar hoe kan in hemelsnaam iets bestaan wat niet bestaat? Die vraag stelt Hendrikse zichzelf ook, en hij antwoordt: na het niet bestaan zet ik een komma. Ja dat wisten we, en dan...? Dan maakt Hendrikse eerst duidelijk wat hij onder geloven verstaat. Dat is een handige zet. Geloven vraagt een manier van leven en omgaan met wat er op de levensweg zoal gebeurt, en niet zozeer een beslissing over het wel of niet bestaan van God. Zo ontspringt hij, zo lijkt het althans, de dans rond de vraag over het bestaan van God. Gelovig leven is voor Hendrikse: van gebeurtenissen ervaringen maken. Dat wil zeggen, dat er gebeurtenissen zijn waarin je ervaart (nadruk leggen) dat er iets is waar je als mens niet de macht over hebt. Hij pleit voor dat bewustzijn van volwassen afhankelijkheid (92). 'Dit is wezenlijk voor mij en ervaar ik als iets dat me alleen maar gegeven kan worden.' 'Hier sta ik met lege, maar open handen en ontvang.' En je beseft dat je daarin gelijk bent aan anderen en dat maakt je religieus, verbonden met hen en met dat wat je overkomt. En dat wat ons overkomt wekt vertrouwen. Pas dan, daarin, kan een glimp van God oplichten. God is zo, daar staat Hendrikse in goede bijbelse traditie, wat meetrekt met mensen die

onderweg zijn. En dan schrijft Hendrikse: 'daar zit zoveel beweging in dat je eigenlijk alleen maar kunt zeggen dat God gebeurt, en niet dat hij bestaat' (idem). De God van Hendrikse bestaat bij de gratie van de mens: zonder mensen geen God. God is een gebeuren in de menselijke ervaring. Het Godsbeeld van Hendrikse, als ik daarvan mag spreken, is dat wat met mensen meetrekt. God, zeg ik hem na, bestaat niet, maar ontstaat, gebeurt, zoals vuur ontstaat als twee stenen tegen elkaar slaan, of zoals liefde gaat gloeien als mensen elkaar beminnen en taal van de liefde spreken. En dat kunnen we achteraf herkennen. Dan kunnen we beamen dat we inderdaad schepsels zijn, icoonbeelden van God.

God trekt met ons mensen mee. Als je zelf niet in beweging komt zal er niets gebeuren, als je zelf stappen zet, zal blijken dat er **iets** met je meetrekt, aldus Hendrikse. En dat iets, wat is dat? Mij schoot bij die vraag een citaat van Andrew Solomon te binnen, die aan zeer zware depressies heeft geleden. Hij schrijft dat naast therapie of medicatie vooral geloof je kan helpen bij depressie. En ergens in zijn boek *Demonen van de middag* schrijft hij iets belangwekkends. 'Formele geloofssystemen vallen buiten mijn opvoeding en ervaring, maar het kost mij moeite om het gevoel van tussenkomst van me af te zetten dat kenmerkend is voor je ondergang en opgang. Dat is een kwestie die zo diep gevoeld wordt, dat het geen godloze handeling kan zijn' (idem, 141). Hij noemt dat iets 'een tussenkomst'. Is dit wat Dingemans een geleider noemt van het iets? Kan het Christelijk geloof, kan Jezus als drager van de goddelijke aanwezigheid, niet de belichaming zijn van die tussenkomst die een mens kan genezen en opnieuw leren geloven? Genezen komt van het woord *ghenesen* en dat betekent: te boven komen, herstellen van een kwaal en gered worden. Iets komt tussen beide, tussen onze ziekte en onszelf.

Hendrikse besteedt ook aandacht aan de ietsisten en ziet ze als de mensen die de kerken en hun God hebben verlaten maar er iets van overhouden. Hij beklagt zich over de onverschilligheid van de kerkleiding tegenover de bloedgroep ietsisten. Hun worden geen vragen gesteld, ze worden niet serieus genomen. De vraag bijvoorbeeld - zo stel ik hem - als God niet langer iemand is, maar iets: hoe ziet dat iets er uit? Als je terugkijkt op je leven is er dan iets wat je als van God herkent? En heb je het idee dat dit iets het begin van het einde, of een nieuw begin van je geloofsleven is? Spreekt de kerk de mensen wel aan op hun geloofsverlangen of geloofshoop?

Het geloof begint met een ervaring van verwondering of verwachting, met iets dat je overkomt. Begint het godsbesef van mensen niet juist met iets, en moeten we dat niet heel serieus nemen, serieuzer dan menig ietsist zelf dat wellicht doet? Wat is dat iets, bestaat dat, gebeurt dat en hoe dan? En trouwens, als iets gebeurt *bestaat* het toch?, zo zou ik tot slot van deze Hendrikse-passage willen vragen. Liefde bestaat omdat het gebeurt. Hendrikse ziet het iets als een uitgekledede God, waar de heidens titels als almachtige zijn afgebladderd. Er zit niemand achter die aangeklede God, maar, zegt de atheïstische dominee: niemand is nog niet niets. Zo scheidt deze zichzelf atheïstisch noemende dominee verse en frisse ruimte voor iets nieuws, voor een gebeurtenis of ervaring in het gewone, van buiten het gewone.

We vervolgen onze speurtocht naar dat iets. Wat is het niet en wat is het wel? Als het gebeurt, hoe dan? Ik denk dat we, als we dit iets serieus nemen, onszelf een nieuwe subtiliteit moeten aanleren. Het hectische Westerse leven staat die subtiliteit misschien wel in de weg, want ze vraagt een aandacht en bezonkenheid die we doorgaans niet kunnen opbrengen, omdat we te veel en snel leven, te weinig vertragen, stil zitten of liggen met een open zintuig voor het onzienlijke in het zienlijke. Want laat het iets niet pas van zich horen 'in het waaien van een zachte koelte', zoals Elia overkwam?

Iemand die net als Dingemans en Hendrikse de ietsist serieus neemt, is de dichteres en columniste Marjoleine de Vos. In de bundel *In iets geloven* schrijft zij een prachtige bijdrage die ons verder helpt. Te midden van theologen die sceptisch tegenover het iets met een kleine letter staan, staat het iets in de titel van deze bundel met een grote letter. Eens belde haar een vrouw van de NCRV. Ze zochten een ietsist. Of zei daar iets van vond? Daar vond de Vos niets van. 'Maar gelooft u in iets?', klonk het aan de andere kant van de lijn. En toen zei de dichteres: 'Ik geloof in verhalen en in de verhalen over God.' Het zijn die verhalen en gedichten waarin Marjoleine de Vos haar heil zoekt voor de invulling van het iets. Om dat iets te vinden gaat ze uit van een werkelijkheid die voortkomt uit de tekst. Haar iets verwijst

niet naar iets buiten de tekst. Het is eerder zo dat de tekst iets tot leven wekt, en oproept dat zonder die tekst er niet zou zijn. De geschreven tekst en de mens als tekst raken elkaar. Ze wekken elkaar tot leven, tot actie en reactie.

Zo ontstaat er iets. Vos ziet dat iets oplichten in een gedicht. Ze geeft enkele voorbeelden. Ik kies een eigen voorbeeld. Het is een gedicht van Ida Gerhardt en heet *Het andere land*.

*Zacht is de waterkant
Zacht is de groene weide;
Maar zachter kleurt het land
Ginds aan de overzijde.*

*Het riet, de oeverrand
Fluist'ren te allen tijde
Beloften in het land
Ginds aan de overzijde.*

*En staande hand in hand
Wij zwijgend turen beiden
Naar 't licht bewaasde land
Ginds aan de overzijde.*

*Zo na ons hart verwant
Zo ver van ons gescheiden
Het onbereikbaar land
Ginds aan de overzijde.*

Hier wordt iets zichtbaar dat zich niet laat vangen, maar dat ontegenzeggelijk belangrijk is, aldus Marjoleine de Vos. Het gaat hier over iets, iets immaterieels, iets dat zich in poëzie laat naderen. Naderen en aanraken doet het ons als van de overzijde, die zover weg is en soms zo nabij. Ik denk dat ware poëzie en literatuur de Epifanie van het iets kunnen opwekken, uit het niets scheppen ze het iets. Of ze verwoorden eigen gewaarwordingen, dat kan tegelijk waar zijn.

De Vos zou dit gedicht waarschijnlijk niet gekozen hebben want zij is huiverig voor woorden als *overzijde* als beeld van iets, omdat het zomaar de indruk wekt dat er nog een aparte wereld buiten de waarneembare is, een metafysische, een wereld voorbij de fysische. Het *ginds aan de overzijde* zou die verdachtmaking op zich kunnen laden. Maar het gaat hier om een dichterlijke en geen dogmatische waarheidsclaim. Ze kan dus gerust zijn, het is een poëtisch - verlangend zien van dichtersogen die meer zien dan het zichtbare. Ware dichters en gelovigen zien het onzichtbare. Dat gebeurt in het bestaan, zonder dat het bestaan ermee samenvalt. Dat is, wat ik zou willen noemen, de *sacramentele* dimensie van het leven. Het iets wil niet zeggen dat er iets is. Zoals we volgens de Vos in het geval van God niet moeten geloven of denken dat dit woord naar een werkelijkheid buiten zichzelf verwijst, zo geldt dat ook voor het iets. 'God is geen woord voor een werkelijk bestaand 'iets''. En dan vervolgt ze: 'Dat is weer het zwakke van het ietsisme, dat het bijna ongemerkt toch de metafysica weer binnensmokkelt, maar god is alleen maar een woord, zoals bijvoorbeeld karakter alleen maar een woord is, maar nergens is een aantoonbaar karakter. We zien er manifestaties van, of eigenlijk: doordat iemand zich op een bepaalde manier gedraagt, spreken we van een karakter, en als we eenmaal dat woord hebben, gebruiken we dat ook weer als verklaring voor ons gedrag.'

Toch wil ik wel een lans breken voor de metafysica, want die is er, en wel in de taal en door de taal, bewaard en verteld in verhalen, poëzieteksten, spel- en leefregels. Onder metafysica versta ik dat wat voorbij het fysische, het materiele ligt: het immateriële. Wat zich waarschijnlijk niet in onze menselijke begrippen laat vangen. Maar het is niet zo dat er ergens een ruimte is waarin God of iets woont. Op die manier moeten wij ons dat niet voorstellen, dan is het ook niet meer metafysisch. Het is nog anders.

BDE

Het is zondagavond. Begin van dit jaar. Ik zakte van 'Studio voetbal' naar 'Kruispunt', en daar was net een gesprek met de cardioloog Pim van Lommel begonnen. Hij heeft 20 jaar lang onderzoek gedaan naar mensen met bijna-dood ervaringen. En zijn bevindingen verschenen in het boek *Eindeloos bewustzijn*. Daarin breekt hij een wetenschappelijk gefundeerde lans voor het onderzoeken en voor waar aannemen van een BDE, een bijna-dood-ervaring.

Van Lommel komt tot de ontdekking en conclusie, dat wij mensen via onze hersenen wel eens verbonden zouden kunnen zijn met wat hij noemt een non-lokaal-bewustzijn. En dat gegeven veranderde zijn visie op de werking van ons bewustzijn. Het is niet zo dat er bewustzijn is omdat we hersenen hebben. Dus onze hersenen zijn niet de bron van het bewustzijn. Nee, de hersenen ontvangen slechts, maken het mogelijk om iets van bewustzijn, dat groter is dan ons lichaam, te ervaren. Onze hersenen zijn de radio of tv, het bewustzijn is het programma. Doet de radio of tv het niet meer, dan blijft het programma nog steeds bestaan. Het lichaam is dan alleen niet meer in staat om de uitzending te ontvangen, zeg maar. Dat is in het kort de visie geworden van van Lommel. Hij geeft voorbeelden van mensen met bijna dood ervaringen die achteraf dingen aan artsen over een operatie wisten te vertellen, die ze niet konden weten omdat ze klinisch dood waren geweest of een hartstilstand hadden waarbij de hersenfunctie meetbaar nul was. Conclusie: het bewustzijn van een mens bleek niet af te hangen van het lichaam, maar groter, non-lokaal te zijn. De huidige wetenschap kan dit niet verklaren, omdat ze vast zit aan materialistische wetenschapsmodellen en visies. Bestaat er een eindeloos bewustzijn waaraan tijdelijk ons lichaam is verbonden? Volgens van Bommel kunnen met het concept van het non lokaal bewustzijn misschien wel 'alle aspecten worden verklaard van de bijzondere bewustzijnservaringen'. (347-348). Hij somt ze op, van bijna-dood ervaring tot aan verhoogde intuïtieve gevoeligheid en, zo voeg ik er aan toe, tot aan religieuze ervaringen die doen vermoeden dat er iets is. Om dat iets van Lommels BDE en mijn toevoeging van religieuze ervaring concreet te maken, haal ik nu twee voorbeelden aan. Een van een BDE, zoals van Lommel dat afkort, en een religieuze tekst.

Iemand vertelde: 'Ik zag in de verte een licht dat ik nog nooit heb gezien. Zo zuiver, zo intens, zo volmaakt. Ik wist dat het een wezen was waar ik naar toe moest, ik hoefde niet te denken, ik wist alles. Ik had geen bewegingsbelemmering meer. Ik had geen lichaam meer. Die ballast was weg... Ik ging overal door. Wat ik direct besepte was: hier is geen tijd en ruimte. Het is hier altijd nu. En dat gaf een enorme vrede. Ik ervoer dat tezelfdertijd met het Licht. Dat is het toppunt van alles wat er bestaat. Van energie, van liefde vooral, van warmte, van schoonheid.'

Mede door deze ervaring komt van Lommel tot de stelling, dat het mogelijk zou kunnen zijn dat ons eindeloze bewustzijn onafhankelijk van het lichaam al voor de geboorte heeft bestaan en ook na de dood zal blijven voortbestaan in een non-lokale ruimte waar tijd en plaats geen rol spelen' (348)

Van Lommel citeert Paulus uit de tweede brief aan Korinthe:

'Vol goede moed dan te allen tijde,
En wetende
Dat wij, vertoevend in het lichaam
Niet bij de Heer vertoeven,
- want wij wandelen in het geloof
En niet in weten -
Zijn wij dus vol goede moed
En hebben wij er behagen in
Buiten het lichaam om te vertoeven
En te vertoeven bij de Heer'

Oude afgedankte begrippen zouden wel eens nieuw leven ingeblazen kunnen worden, als de inzichten van van Lommel aan kracht en overtuiging winnen. En het iets krijgt een nieuw gezicht, en wij mensen kunnen ooit van aangezicht tot aangezicht staan, maar vooralsnog

woont God in een voor ons ontoegankelijk licht, zoals geschreven staat in 1 Timoteus 6:16. 'Geen der mensen heeft hem gezien en geen is bij machte hem te zien', aldus Paulus. Maar is dat zo? Zijn er niet ervaringen op de grensvlakken van leven en dood, waarin mensen doordringen tot dat licht waar God woont? De kerkvader Augustinus meende ook dat God onkenbaar is. Maar als er nu eens zoiets bestaat als een non-lokaal bewustzijn, vrij van tijd en ruimte, vrij van ons sterfelijk lichaam, bij ons binnenkomend via onze hersenen, als dat zo is, wat zou dat betekenen voor de christelijke taal van de evangelisten en Paulus? Wat zou dat betekenen voor dat open en holle begrip iets?

De sacramentele dimensie van ons bewustzijn

Ik zie in het begrip sacrament mogelijkheden om een verband te leggen tussen ons bewustzijn en het non-lokale karakter. Ik ga u niet nu nog eens vermoeien met sacramentstheologie. Maar dat woord sacrament, dat betekent eigenlijk eed, en het komt uit de juridische en militaire wereld. De vroege kerk gebruikte het om de eed van trouw van God aan ons uit te drukken. En ze linkte dit met het Griekse woord mysterion, wat geheim betekent. Zolang wij, zoals Paulus wist, in ons lichaam leven, zal dit non-lokale bewustzijn van God voor ons een geloofsgeheim zijn en blijven, hoewel wellicht de mogelijkheid bestaat dat we er sporen van kunnen ervaren. Maar via onze sacramenten kunnen we er ons hier en nu al mee verbinden en verbonden weten: dat is ons geloofsgeheim.

God als iets is geen porem: pleidooi voor een persoonlijke God

Tot slot, om over God te spreken als iets, dat vind ik geen porem. Maar hoe moet het dan wel?

Is God porem? De taal brengt ons thuis. Porem is Bargoens voor panim. En panim is het Hebreeuwse woord voor gelaat en gezicht.

Dat gezicht van God spiegelt geen almacht, alom dit of alom dat, dat zijn gedateerde Griekse categorieën. Maar in het verlengde van die bewogenheid en dat directe spreken van de bijbelse God heeft de gelovige zich persoonlijk tot die God leren verhouden, en omgekeerd deed God dat ook. Adam waar ben? Kaïn waar is je broer? Mozes, kom die berg op! Elia, ga naar Achab!

En de liturgie is ons heilig theater, waarin wij van het heilig spel tussen God en zijn spelers horen en het vervolgens nabootsen, in de eredienst en in de dienstvaardigheid van het leven van alledag. Gerrit Maneschijn met zijn kersverse boek *Religie. Terug van even weggeweest. Maar waar is God?* spreekt van een goddelijk drama dat 'een spiegel van het menselijk bestaan is'. Ik denk dat het meer nog dan een spiegel een icoon is, dat als een venster ons zicht geeft op hoe het leven vanuit bijbels perspectief bedoeld is. Met het persoon zijn van God komt god op menselijke maat, en vinden wij een manier om met God te spreken en ons te laten aanspreken.

Van Luther komt de uitspraak: *Het geloof maakt de persoon (fides facit personam)*. Met Maneschijn zou ik ook het omgekeerde kunnen stellen, namelijk dat *het geloof God tot persoon maakt*.

We moeten God helpen terrein terug te winnen in het leven van ons mensen. God moet weer persoon worden. Dat kan als God weer een aangezicht krijgt van iemand. Daar kan de bijbel ons bij helpen, en het mooiste gezicht dat God daar heeft is in de intieme omgang met Mozes of Jezus. Als Mozes op de berg is, spreekt hij met God van aangezicht tot aangezicht (van panim tot panim). Oussoren vertaalt mooier: van gelaat tot gelaat, zoals een man spreekt tot zijn makker. (Ex 33:11).

Ja, dat zou mooi zijn, als we weer eens als Mozes met God spreken als met een makker. Dan zal het debat over het ietsisme als een waardevolle bijdrage worden gekwalificeerd en gewaardeerd worden als een weg waarlangs we Gods aangezicht zochten en hervonden. Als icoon waarmee het iets een gezicht krijgt, porem dus.